

программу юридических дисциплин, что позволит не только готовить экспертные кадры, но и осуществлять инновационную деятельность в следующих направлениях:

- научные разработки по развитию имеющихся направлений судебной экспертизы и созданию новых видов экспертиз;
- разрабатывать методы и методики экспертных исследований и адаптировать их для экспертной практики;
- внедрять достижения научно-технического прогресса и новых методов исследования в экспертную практику.

1. Советский энциклопедический словарь. - М.: Советская энциклопедия, 1989.
2. Антонов А.Н. Преемственность и возникновение нового знания в науке. - М.: Изд-во МГУ, 1985.
3. Ракитов А.И. Анатомия научного познания. - М.: Полит. лит., 1969.
4. Сидоренко В.М., Грушко И.М. Основы научных исследований. - Харьков, 1977.
5. Корухов Ю.Г. Организация и нормативное регулирование криминалистических исследований правоохранительных и правоприменительных органов: Дисс. ... докт. юрид.наук, - М.,1977.
6. Словарь основных терминов судебно-бухгалтерской и плано-экономической экспертиз.-М.:ВНИИСЭ,1977.
7. Словарь основных терминов судебно-медицинской, судебно-психиатрической и судебно-психологической экспертиз. - М.: ВНИИСЭ.1986.
8. Словарь основных терминов судебно-товароведческой экспертизы. - М: ВНИИСЭ,1978.
9. Словарь основных терминов судебной автотехнической экспертизы. - М.: ВНИИСЭ,1979.
10. Винберг А.И., Малаховская Н.Т. Судебная экспертология.- Волгоград: Изд-во ВСШ, 1979.
11. Словарь основных терминов криминалистических экспертиз лакокрасочных материалов и покрытий, волокнистых материалов и изделий из них. - М.: ВНИИСЭ, 1978.
12. Проблемы определения содержания и особенностей правового регулирования судебно-экспертной деятельности// Современный научный вестник. Серия: Экономика и право. -№ 3(4). - Белгород: Руснаучкнига, 2006. - С.51-56; Проблемы регулирования судебно-экспертной деятельности в уголовно-процессуальном законе.-Ученые труды Академии МВД РК. - Алматы, 2006. -С.3-6; Принципы судебно-экспертной деятельности и проблемы определения содержания судебной экспертизы.- Материалы круглого стола Конституционно-правовые проблем обеспечения ускоренной экономической, социальной и политической модернизации Казахстана –Алматы. 2005. С.108-115; Содержание, структура и особенности правового регулирования судебно-экспертной деятельности. //Проблемы развития криминалистики и судебной экспертологии: Материалы международной научно-практической конференции, 21 июня 2007 г.:Джакишевские чтения. –Алматы. -2007. С.8-15
13. Винберг А.И., Шляхов А.Р. Общая характеристика методов экспертного исследования. - В кн.: Общее учение о методах судебной экспертизы// Сб. науч. тр. -Вып.28.- М.: ВНИИСЭ, 1977.

***

Мақалада Қазақстан Республикасындағы сот сараптамасы қызметінің және іс жүргізу заңнамасының сот сараптамасы мазмұнының мәселелері қарастырылған.

***

В статье рассмотрены проблемы определения содержания судебной экспертизы в уголовно-процессуальном законе и вопросы организации судебно-экспертной деятельности в Республике Казахстан.

***

The paper considers the problem of determining the content of forensic expertise in criminal procedure law and the organization of forensic work in the Republic of Kazakhstan.

Г.А. Қуаналиева

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚТАҒЫ СЕБЕПТІ БАЙЛАНЫС ПЕН ӘРЕКЕТСІЗДІКТІҢ АРА-ҚАТЫНАСЫ

Еліміздің тәуелсіз мемлекет болып жарияланғанына биыл жиырма жыл болды. Осы жылдардың ішінде еліміз әлем сахнасы төрінде беделді орынға ие болып, көптеген жетістіктерге қол жеткізгені мәлім. Бұл жетістіктердің бірі адам құқығы мен бостандықтарын бірінші орынға қойып, оларды мемлекет тарапынан қорғауға алуға қатысты. Оған дәлел, 1995 жылы 30 тамызда бүкілхалықтық референдум арқылы қабылданған Ата заңымыздың 1бабында: «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады; оның ең қымбат қазынасы – адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары» делінген [1, 4 б.].

Тәуелсіздікті қорғау және нығайту, ең алдымен, мемлекеттің ішкі демінен, оның тыныс алуынан басталады. Ал қазіргі ахуал оның ішінде қылмыстылықтың өрістеу деңгейі, адам құқығы мен бостандығының көп жағдайда тиісті түрде қорғала бермейтіні қатты алаңдатады. Мәселен, 2008 жылдың өзінде қылмыстық тергеу органдарының қызметтік үйжайларынан прокурорлар 850 заңсыз ұсталған адамдарды босатқан. Қылмыстық іс жүргізудегі азаматтардың конституциялық

құқықтарының бұзылуы фактілері бойынша 44 қылмыстық іс қозғалып, оның 24-і сотқа жіберілген.

2008 жылғы 39255 тексеру нәтижесі бойынша уақытша ұстау изоляторларынан тұтқындау түрінде бұлтартпау шарасын қолдануға арналған негіздің жоқтығынан 1317 адам, қылмысты жасады деген күдіктің дәлелденбегені үшін 31 адам, ұстау кезінде қылмыстық іс жүргізу заңы нормаларының бұзылуына байланысты 17 адам босатылған [2, 106-107 б.].

Елбасы Н.Ә. Назарбаев 29 қаңтар 2010 жылғы Қазақстан халқына Жолдауында былай деді: «Біздің алдымызда құқық қорғау жүйесін реформалайтын үлкен жұмыстар тұр. Қазіргі таңда, өкінішке орай, құқық қорғау органдарының сапасыз басқаруынан, жұмыстарындағы түсініспеушіліктерден, қажетті кадрлық құрамның жетіспеушілігінен туындаған қиындықтар, сондай-ақ құқық қорғау жүйесінің қызметіне таза бақылаудың болмауы айқын көрініс тауып отыр» [3, 2 б.].

Қылмысты алдын ала тергеу кезінде дұрыс ашу және кінәліні әшкерелеп, әділеттілікті қалпына келтіру қылмысқа қарсы күрес жүргізудің тиімділігін арттыратыны сөзсіз. Ал қылмысты заңға сәйкес дұрыс ашу, істелген қоғамға қауіпті іс-әрекет пен одан туындаған зардаптың арасындағы себепті байланысты анықтауды талап етеді. Өйткені себепті байланыс дұрыс анықталмаса нақты қылмыс құрамы орын алмайды. Кінәліге қылмыстық жауаптылықты белгілеуге, я болмаса оған жаза тағайындауға болмайды. Себепті байланысты құқық қолдану тәжірибесінде анықтамау немесе оны анықтау кезінде қателіктер жіберу соттардың қате үкімдер шығаруына және құқық қорғау қызметіндегі олқылықтардың пайда болуына негіз болады. Сондықтан да себепті байланысты дұрыс анықтаудың өте маңызды теориялық, тәжірибелік мәні бар.

Осыған қарамастан, қылмыстық құқық теориясында себепті байланысты анықтауға қатысты белгілер жеткілікті деңгейде өз шешімін таппаған. Себепті байланыс туралы әр түрлі даулы ғылыми теориялар мен көзқарастар, анықтамалар бір арнаға келтірілмеген. Міне осы теориялар бір-бірінен ажыратылып, олардың дұрыс-бұрысы жан-жақты зерттеліп аталған мәселені шешу негізінде ғылыми ұсыныстар жасау қажеттілігі туындайды. Қылмыстық құқықтағы себепті байланыс мәселесін сот тергеу тәжірибесінің негізінде зерттеп, ғылыми-ой елегінен өткізу қажеттілігі ешбір күмән тудырмайды.

Себепті байланысты анықтау қоғамдық қауіпті әрекет жасалғанда ғана емес, қоғамдық қауіпті әрекетсіздік жағдайында да қажет. Адамның әрекеті секілді, қоғамға қауіпті әрекетсіздік те айналадағы дүниеге белгілі бір өзгерістерді әкеледі. Әрекетсіздік мінез-құлықтың енжар нысаны болып табылады. Қылмыстық-құқықтық мағынада алғанда әрекетсіздік дегеніміз - әрқашанда адамның өзіне жүктелген міндеттерді орындамауы. Адамға белсенді қимылдау, белгілі бір әрекеттер жасау міндеті жүктеліп, ол оны орындамаған жағдайда соның салдарынан қоғамға қауіпті зардап туындаса ғана адамның әрекетсіздігі мен туындаған салдардың арасында себепті байланыс бар деуге болады. Адамда ондай міндет болмаса, оның әрекетсіздігі мен туындаған салдар арасында себепті байланыс туралы мәселе жайына қалады.

Қазақстан Республикасының заң әдебиеттерінде әрекетсіздік пен одан пайда болған қоғамға қауіпті зардаптың арасында себепті байланыстың болу мүмкіндігін көптеген заңгерлер мойындайды. Мысалы: Ғ.Ы. Баймурзин (Уголовное право Республики Казахстан Алматы.- 1998. 7 глава. С. 80-82); А.Н. Ағыбаев (Қылмыстық құқық. Жалпы бөлім. Алматы. - 1999. 71-73 б.); Е.І. Қайыржанов (Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть. Алматы. - 1997. С.76); Б.Ж. Жүнісов (Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть. Караганда. - 1998. С.96); И.И. Рогов және С.М. Рахметов (Уголовное право Казахстана. Общая часть. Алматы. - 1998. С.99). Ресей заңгерлерінің ішінде: А.А. Пионтковский (Советское уголовное право, Т. I, -М. - 1929. С.260-262; Проблема причинной связи в праве «Ученые записки ВИЮН и ВЮА», -М. - 1949. С.88-89); А.Н. Трайнин (Уголовное право. Часть общая. М.- 1929. С.325-317); Н.Д. Дурманов (Понятие преступления. -М.- 1948. С.54-55); А.А. Герцензон (Уголовное право. Часть общая -М.- 1948. С.299-300); И.Б. Новицкий және Л.А. Лунц (Общее учение об обязательстве. -М.- 1950. С.313-316.); А.В. Наумов (Российское уголовное право. Общая часть. -М.- 1997. С. 116-174).

Алайда көрсетілген авторлардың тізбегі көп болғанымен әрекетсіздік кезіндегі себепті байланысты жоққа шығаратын заңгерлер де кездеседі. Мәселен, М.Д.Шаргородскийдің ойынша: «Әрекетсіздіктің өзі жеке алғанда ешнәрсе тудыра алмайды, ал әрекетсіздік кезіндегі жауаптылық, пайда болған зардапқа қатысты әрекетсіздіктің себептілік сипаты үшін емес, адам өзіне жүктелген міндетті жүзеге асырмай, зардаптың пайда болуын тойтаруға байланысты өзіне қойылған талапты орындамағаны үшін туындайды» [4, с.183-188].

Сонымен қатар, М.Д. Шаргородский әрекетсіздік қозғалыстың белгілі-бір нысаны болып табылатынын жоққа шығармайды. Бірақ ол үшін ғалымның ойынша, әрекетсіздік оқшауланбай,

құбылыстардың жалпы ара-қатынасында қарастырылу қажет. Ол былай деп көрсетеді: «Әрекетсіздікті оқшауламай қоғамдық қатынастардың ара-қатынасында қарастырсақ, әрекетсіздіктің себептілік сипатында сөз жоқ, бірақ себеп және салдар екеуі ара-қатынастардан ажыратып алынғанда ғана әрекет етеді және талдауға жатады, ал бұл жағдайда әрекетсіздіктің себептілік сипаты жойылады» [5, с.50]. Барлығы да екі құбылыс әрекет ететін арақатынасқа, шарттарға байланысты. Себеп және салдарды оқшаулау қағидасы арақатынас қағидасына кедергі болады.

Шетел қылмыстық құқығында әрекетсіздік кезіндегі себепті байланыс туралы мәселені алғашқылардың бірі болып 1836 жылы көтерген Люден. Оның айтуынша: «Жеке әрекетсіздіктің өзі себептілік сипатына ие бола алмайды, ал оған жол жөнекей болатын әрекет, пайда болған зардаптың себебі болып табылады» [6, с.87].

Сонымен қатар, Меркель және Глазер сияқты заңгерлер пайда болған нәтиженің себебі адамның белсенді әрекеті дей келіп, әрекетсіздік ешқандай нәтиже әкелмегендіктен оны екінші сатыға ығыстырады [7, 139].

Бірақ ойлап қарасақ әрекетсіздікке алғы шарт болатын белсенді әрекеттің болмауы да мүмкін. Болған жағдайдың өзінде белсенді әрекет кінәсіз болып, нақты кінә кейіннен, яғни себептілік сипаты жоқ әрекетсіздік жағдайында туындауы мүмкін. Осы тұрғыдан алғанда себепті байланыс мәселесі қалай шешілуі қажет? Көріп отырғанымыздай бұл жерде қылмыстық жауаптылықтың объективтік және субъективтік жақтарында қарама-қайшылық бар. Демек, Меркель мен Глазердің тұжырымдаған алғы шарт болып табылатын адамның белсенді әрекеті мен одан кейін болатын әрекетсіздіктің бірлігін дәлелдеу жүзеге аспай қалады. Осы орайда орыс заңгері И.Я. Фойницкий былай деп көрсетеді: «Әрекетсіздік үшін жауаптылықты негіздеу алғы шарт болып табылатын кінәлінің белсенді әрекетіне байланысты болса, сонда қылмыс жасаудың жеке нысаны болып табылатын әрекетсіздікті қылмыстық құқықтан мүлде алып тастау қажеттілігі туындайды. Әрекетсіздік қылмыс жасаудың жеке нысаны ретінде қарастырыла алмайды, ол белсенді әрекеттің бір бөлігі болып табылады» [8, с.214-219]. Бірақ И.Я. Фойницкий әрекетсіздіктің жеке мағынасы жоқтығын дәлелдей алмады.

Н.Д. Сергеевский: «Әрекет және әрекетсіздік ұғымдарын ғылымда ажырата білу пайдалы және қажет» деп дұрыс көрсеткен [6, с.127]. Әрекетсіздік кезіндегі себепті байланысты жоққа шығаратын тұжырымдар өз қорытындысын мынаған негіздейді: әрекетсіздіктің өзі белсенді болмағандықтан ол механикалық әсер ете алмайды. Әрекетсіздіктегі себептілік туралы сөз қозғалғанда, қоғамға қауіпті зиян тигізу емес, қоғамға қауіпті зардапқа тойтарыс бермеу туралы айтылуы қажет. Адам өзіне жүктелген міндеттерді орындамауы салдарынан қоғамға қауіпті зардаптың пайда болуына тойтарыс бермейді.

Қоғамдық өмірде әрекетсіздік яғни адамның енжар мінез-құлқы белгілі бір жағдайда орасан зор қоғамға қауіпті зардаптар туғызады. Оның негізі адамның өзіне жүктелген міндеттерді орындамауы. Мысалы, ҚРҚК-нің 315бабының 1бөлігі: «Қызметтегі әрекетсіздік, яғни лауазымды адамның пайдакүнемдікпен немесе өзге де жеке мүддесінде өзінің қызметтік міндеттерін орындамауы, егер бұл азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін не қоғамның немесе мемлекеттің заңымен қорғалатын мүдделерін елеулі түрде бұзуға әкеп соқса» қылмыстық жауаптылықты көздейді. [9, 45 б.] Осыған байланысты белсенді әрекет жолымен қылмыс жасалғанда себепті байланысты анықтаудың барлық талаптары мен шарттары адамның қоғамдық қауіпті әрекетсіздігі мен соның салдарынан туындаған қоғамдық қауіпті салдардың арасындағы себепті байланысты анықтауға да қолданыла алады.

А.Н. Ағыбаев: «Әрекетсіздік қылмыстық-құқылық мағынаға ие болу үшін мынандай бірнеше белгілердің жиынтығына сәйкес келуі тиіс деп дұрыс көрсеткен. Осы белгілердің жиынтығы:

1. Әрекетсіздіктің нақты көрінісі неде, яғни айыпкер адам өзіне жүктелген нақты қандай міндеттерді істемеді?

2. Әрекетсіздік жасаған адам осы нақты әрекеттерді істеуге міндетті ме?

3. Осы әрекеттерді ондай адамның істеуге нақты мүмкіндіктері болды ма?» [10, 71 б.].

Әрекетсіздік кезіндегі себепті байланысты анықтап, қылмыстық жауаптылық мәселесін шешу үшін А.Н. Ағыбаевтың жоғарыда атап көрсеткен белгілерін анықтау қажет.

Сонымен қатар, адамның әрекетсіздігі басқа адамды (жәбірленушіні) белсенді әрекет жасауға мәжбүрлеуі мүмкін, яғни әрекетсіздіктің ниеттік мағынасы да бар деп айтуға болады. Бұл жағдайда әрекетсіздік қылмыс жасаудың тәсіліне айналады. Мысалы, көзі соқыр адамды жетектеп алып жүруші алдындағы шұңқыр туралы алдын ала ескертпейді, соның себебінен, көзі соқыр адам шұңқырға құлап өледі. Осы мысалдан көріп отырғанымыздай әрекетсіздік басқа адамның жүріс-тұрысына ниет жасайды. Бірақ әрекетсіздік ниет арқылы ғана әсер етіп себебін тигізбейді, ол

сыртқы ортадағы себептіліктің жалпы тізбегіне қосыла алады. Мысалы, күзетші мемлекеттік мүлікті сақтау жөніндегі өзінің құқылық міндетін орындауға күні бұрын әдейі ұқыпсыз қарап, басқалардың осы мүлікті ұрлауына жол береді. Сөйтіп кәсіпорынды көп мөлшердегі материалдық залалға ұшыратады. Осы мысалдағы күзетшінің әрекетсіздігі себептілік тізбегінің дамуында қажетті бөлік болып табылады.

Адамдардың өзіне жүктелген белгілі бір, талаптар орындау міндеттілігі әртүрлі жолдармен белгіленеді:

1) барлық азаматтардың заң талабын орындау міндеттілігі. Мысалы: қылмыс туралы хабарламау (ҚРҚК-нің 364 бабы). Қылмыстық Кодекс дайындалып жатқан немесе жасалғаны анық белгілі аса ауыр қылмыс туралы хабарлауды Қазақстан Республикасының барлық азаматтарына (осы баптың ескертуінен басқа) міндет етіп қояды; немесе Қазақстан Республикасының есі дұрыс, 18 жасқа толған ер азаматтары әскери қызметті өтеуге міндетті. Қылмыстық кодекстің 326бабының 1бөлігі, әскери қызметтен босату үшін заңды негіздер болмаған кезде әскери қызметке шақырудан жалтарған жағдайда қылмыстық жауаптылық жүктейді;

2) азаматтардың қызмет талаптарынан туындайтын міндеттер, яғни адамның қызмет немесе атқарып жүрген кәсіптік аясынан пайда болатын міндеттер. Мысалы, ҚРҚК-нің 316 бабының 1бөлігі: «Салақтық, яғни лауазымды адамның қызметіне адал қарамауы немесе ұқыпсыз қарауы салдарынан өз міндеттерін орындамауы немесе лайықты орындамауы егер бұл азаматтардың немесе ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін не қоғамның немесе мемлекеттің заңмен қорғалатын мүдделерін елеулі түрде бұзуға әкеп соқса» қылмыстық жауаптылық көзделген;

3) адамның адамгершілік нормасынан туындайтын міндеттер. Мысалы, ҚР ҚК-нің 119 бабының 1 бөлігі: «Өміріне немесе денсаулығына қауіпті жағдайдағы және сәбилігіне, қарттығына, науқастығына немесе өзге де дәрменсіз күйінің салдарынан өзін-өзі сақтап қалу шараларын қабылдау мүмкіндігінен айырылған адамды көрінеу көмексіз қалдыру, кінәлі кісінің ол адамға көмек көрсету мүмкіндігі болған және ол адамға қамқорлық жасауға міндетті болған не оны өміріне немесе денсаулығына қауіпті күйде өзі қалдырған жағдайда» қылмыстық жауаптылық жүктейді;

4) жанұялық және туыстық қатынастардан туындайтын міндеттер. Мысалы, ҚРҚК-нің 140 бабы: «Еңбекке жарамды адамның еңбекке жарамсыз және материалдық мұқтаж жұбайын /зайыбын/ асырау үшін сот шешімі бойынша төленім төлеуден үш айдан астам әдейі жалтарғаны» үшін қылмыстық жауаптылық көрсетілген.

Қылмыстық құқық әдебиеттерінде «аралас әрекетсіздік» деген термин қарастырылады. Адам өзінің алғашқы әрекетімен қоғамға қауіпті зардаптың пайда болуына мүмкіндік жасайды, содан кейін сол зардапты тойтаруға мүмкіндігі болса да, кінәлі түрде әрекетсіздік етіп зиянды салдарды тудырады. Мәселен, хирург қайғылы оқиғадан кейін зардап шеккен адамды емдеу барысында, ішін кесіп ашады. Содан кейін жатқан ауру адам өзінің қас жауы екенін танып қойып, әдейі операцияны тоқтатады. Соның нәтижесінде ауру өледі. Бұл жердегі хирургтың алғашқы әрекеті /операция/ құқықтық жағынан пайдалы деп айтуға болады; ал дәрігер өзінің пайдалы әрекетін тоқтатқанда, ол құқыққа қайшы және кінәлі /қасақана/ сипатқа ие болады.

Адамның алғашқы жасайтын әрекеті кінәнің абайсыз нысанында да болып, одан кейінгі әрекетсіздік қасақана болуы да мүмкін.

Сонымен адамның әрекетсіздігі мен одан туындайтын қоғамға қауіпті зардап арасында себепті байланыс болатынына көзімізді жеткіздік. Жоғарыда көрсетілгенді тәмәмдай келе, біріншіден, адам қоғамдық қатынастар саласында өз міндетін атқару қажеттілігі әрекетсіздік пен қоғамға қауіпті салдар арасындағы себепті байланысты бекіту үшін жеткіліксіз. Ол үшін талап етілетін міндетті орындамаған адамның, сол міндетті орындау үшін нақтылы мүмкіндігінің болуы екінші шарт болып табылады. Үшінші шарт, адамнан заңмен талап етілетін әрекетті жасау, қоғамға қауіпті зардаптың пайда болуының алдын алу керек. Әрекетсіздік кезіндегі себепті байланысты анықтау ерекшелігі міндетті адам жасауға тиісті әрекет жасалса, ол қылмыстық нәтиженің туындауының алдын алатын ба еді деген мәселені шешу қажеттігінен де туады. Бұл сұраққа оң жауап берілгенде ғана себепті байланыс қолда болады.

Сайып келгенде, біздің ойымызша әрекетсіздік пен одан туындайтын қоғамға қауіпті нәтиженің арасындағы себепті байланыс туралы мынандай қорытындыға келуге болады:

Біріншіден, қоғамға қауіпті әрекетсіздік, себепті байланыстың дамуына қажетті алғы шарт болып табылады.

Екіншіден, қоғамға қауіпті әрекетсіздік белгілі бір жағдайда себептілік тізбегінің дамуындағы байланыстырушы бөлік болып табылады.

Үшіншіден, адамға белгілі бір қоғамдық қатынастар аясында, ол атқаруға тиісті міндеттер жүктелуі керек.

Төртіншіден, адам сол міндеттерді орындауға толық мүмкіндігі болуы қажет.

Бесіншіден, адам мүмкіндігі болған әрекетті орындау, қоғамға қауіпті зардаптың алдын алуы тиіс.

Осы шарттар орын алғанда кінәлінің қоғамға қауіпті әрекетсіздігі мен одан туындаған зардап арасында себепті байланыс орын алады.

1. Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 жыл.
2. 2009-2012 жылдарға арналған Қазақстан Республикасындағы адам құқықтары саласындағы ұлттық іс-қимыл жоспары Жалпы редакцияны басқарған Т.Әбішев, С.Тұрсынов. – Астана, 2009. – 136 б.
3. Назарбаев Н.А. Новое десятилетие – новый экономический подъем – новые возможности Казахстана: Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана // Казахстанская правда. – 2010, январь -30.
4. Шаргородский М.Д. Причинная связь в уголовном праве// «Ученые труды ИЮН». - Вып.Х. -1947.
5. Шаргородский М.Д. Некоторые вопросы причинной связи в теории права // Советское государство и право. 1956. -№7. -С.38-51.
6. Сергеевский Н.Д. О значении причинной связи в уголовном праве. ч. II. Ярославль. – 1880.-544 с.
7. Merkel- Liepmann, Die Lehze von verbrechen und strafe, Stuttgart. 1912. -133-139 беттер.
8. Фойницкий И.Я. Мошенничество по русскому праву, ч.I.,- СПб. 1871. -214-219 беттер.
9. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 16 шілде 1997 жыл.
10. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық: Оқулық,Толықтырылып, екінші басылуы. - Алматы: Жеті жарғы, 1999. - 320 б.

***

Given article considers some questions of a parity of a causal relationship and inactivity in criminal law. In this connection different views of scientists and the author on the given problem are resulted.

***

Данная статья рассматривает некоторые вопросы соотношения причинной связи и бездействия в уголовном праве. В связи с этим приводятся различные взгляды ученых и самого автора на данную проблему.

Т. Ағдарбеков

ҚАЗАҚТЫҢ ӘДЕТ-ҒҰРЫП НОРМАЛАРЫНДАҒЫ ҚЫЛМЫСТЫҢ ТҮСІНІГІ МЕН ТҮРЛЕРІ

Егеменді ұлттық мемлекетіміздің әрі қарай құқықтық мемлекетімізді құру процесіндегі негізгі қажеттіліктерді айта келіп Н.А. Назарбаев «Ұлт мәселесіне қатысты жалпы үрдіс тіетанып түсіну, сөз жоқ қажет. Мұнсыз мемлекеттік дамудың логикасын болжау мүмкін емес» [1] – деп атап көрсетті.

Еліміздің жиырма жылдық тәуелсіздігін орнықтырудың стратегиялық міндеттерінің біріне-бұрынғы ұлттық тарихымыздағы тәуелсіз рухтағы көзқарасты орнықтыру болып табылады. Сондықтан Евроцентристік қатынасымдар негізінде қалыптасқан ұлттық тарихымыздың құрылымы мен мазмұнын қайта қарау бағытында, түрлі реформалардың жүргізілуінің қажет екендігін ескере отырып, дәстүрге бай қазақтың әдет-ғұрып құқығының бастаулары мен тарихи қалыптасу процесін жан-жақты ғылыми тұрғыдан зерттеу, заңтану ғылымындағы өзекті мәселелердің біріне жатады.

«Қылмыс» деген ұғым қазақтың әдет-ғұрып нормаларында арнайы белгіленбеген, және ұғым ретінде қалыптаспаған. Бірақ қылмыс адамның іс-әрекетінің бір түрі болғандықтан, сол әрекеттер не әрекетсіздіктер белгілі ортаға жақпаса, немесе зиян келтірсе, ондай әрекетті болдырмау мақсатында шара қолданылған. Сондықтан біздің ойымызша, қылмыс ұғымын, оның материалдық анықтамасын енгізу арқылы ғана анықтауға болатындығы дәлелденді. Себебі, материалдық мәнде құқықтың қайнар көзі, қоғамның экономикалық негізі құралады және тікелей құқықтық көзқарастар пайда болып, соған сай келетін құқықтық мекеме белгіленеді.

Қазақ құқығы кең байтақ қазақтар мекендеген қыпшақ даласында еркіндік, бостандық жағдайда эволюциялық қалыптасқан өзін-өзі негізінде дамыды. Әдет-ғұрып нормаларының қайнар көздеріне «Қасым ханның қасқа жолы», «Есім ханның ескі жолы» және Тәуке ханның «Жеті жарғысы» жатады. Сондықтан, қазақ хандарының заң шығару жағдайына көңіл аударсақ, сол заң жинақтарының жалпы қасиеттермен құндылықтарын түсінеміз.

Мақсатымыз, қазіргі кездегі заман талаптарына сай қабылданған Қазақстан Республикасының Құқықтық саясат тұжырымдамасында көрсетілген жаңа көзқарастарға сүйене отырып, әдет-ғұрып нормаларындағы қылмыстың түсінігі мен түрлері туралы көзқарастарға көңіл аудару.